

BELGRÁD OSMÁN ÉPÍTÉSZETE

A Balkánon jellemző analógiák elterjedésének kortárs kutatásai tükrében

KOVÁCS MÁTÉ GERGŐ – RABB PÉTER

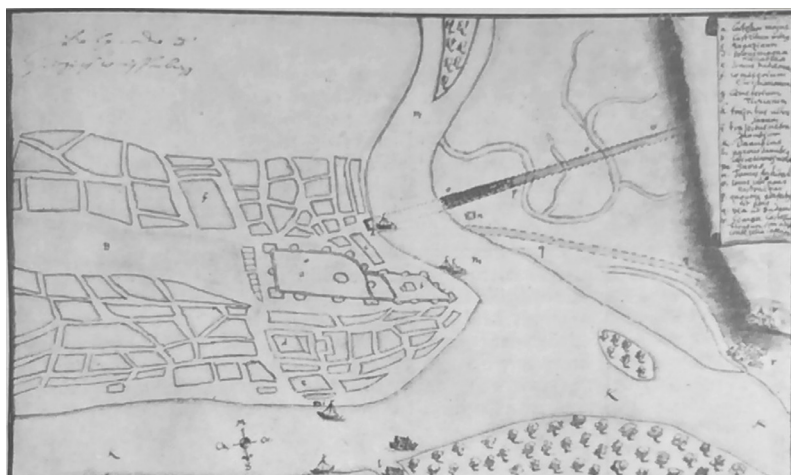
BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest

Absztrakt

Belgrád a középkori Magyarország déli kapujaként stratégiai fontosságú település volt, melynek védelme, majd az oszmán csapatok általi bevétele alapvetően határozta meg az ország történelmét. Az oszmán hadnak 1440-ben, majd Hunyadi János vezetésével 1456-ban, később 1493 és 1494-ben sikeresen ellenálló várost 1521-ben Nagy (Törvényhozó) Szulejmán seregei bevették, utat nyitva ezzel Magyarország területére. A budai beglerbégséghez tartozó város a Balkán egyik legnagyobb településeként kiemelkedő számú oszmán építészeti emlékek adott otthont, melynek kutatása ma virágkorát éri. Az alábbi tanulmány ezen kutatásokat összegzi, valamint a belgrádi oszmán építészet emlékeit lajstromba véve balkáni és egyéb magyarországi kapcsolódási pontokat keres.

Kulcsszavak

Belgrád · oszmán · dzsámi · türbe · hamam

01 Heinrich Ottendorff Belgrád-térképe

02 A Belgrádi vár ásatási rajza

Belgrád¹ 1521-ben került oszmán közigazgatás alá, azonban az új kulturális hatást mutató építészeti emlékek megjelenése, valamint a Közel-Keletet jellemző városszerkezet (mahallék rendszere) kialakulása csak később, a század közepén kezdtek jellemezni. Ekkor ugyanis - főként a helyi birtokokkal rendelkező – újonnan beköltözött családok nagyszabású építkezésekbe kezdtek. Nagyarányú fejlődését az erősített város stratégiai helyzete nagymértékben elősegítette. A hódoltsági korban a Balkán-félszigetet átszelő legforgalmasabb közlekedési útvonal a Belgrádból Eszékre, majd Budára vezető út volt, mely hadiútként, kereskedelmi és személyi útvonalként egyaránt funkcionált. Az út minősége mellett a személyi és vagyoni biztonság is fontos szempont volt.² Számos erősített településen, palánkváron keresztül vezetett, így említhetjük Jeni Palánka (a mai Szekszárd-Csemetekert környékén), Földvár (a mai Dunaföldvár), Dzsánkurtaran (a mai Adony környékén), Ercsi vagy Hamzsabég (mai Érd-Ófalu) települését.³ Az útvonalon keresztülhaladó utazók beszámolóí adják a legmegbízhatóbb forrásmunkákat az itt fekvő települések építészeti értékeinek vizsgálatára.⁴

1 Elnevezései: Nándorfehérvár, Nándoralba, Feyerwar, Taurunum, Alba Graeca, Griechisch Weissenburg.

2 Karácson Imre (ford., jegyz.): Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai: 1660-1664. MTA, Budapest 1904. 170.

3 Sudár Balázs: Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2014. 68.

4 Az 1630-70 közt az egész birodalmat bejáró, majd útját Szejhánát né [Utazások könyve] című művében összefoglaló Evlia Cselebi műve a legfontosabb. Ezenkívül keresztény utazók beszámolóit is említhetjük, akik főként követségek tagjaként

Belgrád oszmán-kori épületeinek kutatását a korabeli főbb értékeket is lajstromba vevő utazói jegyzetek mentén Heinrich Ottendorff hadmérnök 1663. évi leírásával és várostérképével (1. ábra) kezdjük.⁵

1. BELGRÁD OSZMÁN-KORI VÁROSSZERKEZETE

A város kedvező topográfiai adottságokkal rendelkezik: kelet felől az Avala-hegy védi, dél felé gyümölcsösökkel és szőlővel tarkított mély völgy határolja, városszerkezetét két folyó, a Közép-Európát átszelő fontos hajózási útvonal, a Duna, valamint az Észak-Balkán legjelentősebb folyama, a Száva határozza meg. A két folyó találkozásánál a Száva két partját összekötendő 1525-26 közt kőből építettek hidat.⁶ Ottendorff leírása szerint a híd két oldalán

érkeztek a hódoltság területére: Hans Denschwam 1553-ban utazott Konstantinápolyba, Heinrich Ottendorff hadmérnök rajzokkal illusztrált leírása pedig 1663-ban készült, amikor Temesvárra utazott követségbe. De forrásul szolgálnak Jakob von Betzek (1565), Marcantonio Pigafetta (1567), Stephan Gerlach és Franciscus Omichius (1572), Salomon Schweigger (1576), Wolf Andreas von Steinach (1583), Melchior Besolt (1584), Reinhold Lubenau (1587), Wencelas Wratisslaw zu Mtrovicza (1615), Maximilian Brandstetter (1609), Hans Jakob Amman (1612), Adam Wenner (1618) és Edward Brown (1668-1669) leírásai. Lásd: Sudár, 23-24.

5 Ottendorff Henrik: Budáról Belgrádba 1663-ban - Ottendorff Henrik képes útleírása / szövegét kiadta, magyarra fordította és bevezetéssel ellátta: Hermann Egyed. Tolna Vármegye közönsége, Pécs, 1943.

6 Çulpan, Cevdet: Türk taş köprüleri. [Török kőhidak] Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara 1975. 16.

sárral tapasztott falakkal 3380 lépés hosszú és 15 lépés széles út vezet tovább a mocsaras területen át, mely rétekekkel, náddal, mély sárgödörökkel van borítva és majdnem fél mérföld terjedelmű. Legközelebbi előképéhez, az eszéki hídhöz hasonlóan két oldalán póznák vannak felállítva, melyre buzogány, harci csákány, félhold, szárnyak vannak felfűzve.⁷

A két folyó három részre: óváros, újváros, külváros területekre osztják Belgrádot. Az ólommal fedett tornyokkal tarkított óvárosi részt hegy tetején fekvő belső vár uralja, mely félkörű bástyákkal és szárazárkokkal van körülvéve. A területet kettős fal köti össze a kisvárral, vagy alsó várral. (2. ábra)

A belső vár kilenc területből áll és Cselebi összesen száztizenhat tornyát számlálta. A belső várnak 4 kapuja: a Szaat kapuszu (órakapu) óratoronnyal, Kücsük demir kapu (Kis vaskapu), Úrun kapuszu (Szerencsekapu) és a Száva felé vezető kapu; valamint öt nagy bástya volt: a Sáhin, Zindán (tömlöc), Kizil (vörös) és Kanli (véres) nevűek.⁸ Itt emelkedett Szulejmán magas minarettel rendelkező ólomtetejű dzsámija, előtte a Szokolluk kútja. A dzsámi mihrábjá mögötti széles terület az At Pazari, vagyis Lóvásár. Az alsó vár négy területből állt: a Barutháne (Lóporház), Büjük iszkele (Nagy kikötő), Kücsük iszkele (Kis kikötő), Úrun Kapulari (Szerencsekapuk) részekből. Cselebi összesen négyszáz házat számlált itt. Az alsó vár jelentőségét Belgrád dunai kikötőjének védelme adta.

Az alsóvár védművének legjelentősebb építménye az a nyolcszög alaprajzú torony, melyet az oszmán-korban „Fehér” névvel illettek. A torony az 1460-as években épült, az oszmán hódoltság alatt pedig tömlöcként használták. A 18. század során a „Nebojša”, vagyis bátor, rettenthetetlen nevet kapta. Az épületen 2007-ben aláírt görög-szerb együttműködésnek köszönhetően 2009-ben örökségvédelmi munkálatok valósultak meg, melyben a Belgrádi Egyetem Építészeti Kara is közreműködött. A munkálatok következtében jelenleg az egyik legépebb formában bemutatott belgrádi műemlék.⁹

Habár a két vár házait és mecsetjeit már a XVII. században is rendszeres tűzvész pusztította, a vár az oszmán időkben felújításra került. A várakat elhagyva a külváros területére érhattünk, melynek

területe nagyobb volt, mint a két korábban említett váraké. Nyílt terepen feküdt, nem volt fallal körülvéve, lakossága többnemzetiségű volt. A külváros adott otthont a legelőkelőbb török, keresztény és zsidó lakosságnak. Mindezek következtében fejlett ipar jellemezte. Fontos kereskedelmi csomópont volt: innen vezetett átkelő Zimony felé, egy Iszmáil pasa által épített, harminchat hajóból álló hajóhíd formájában.

Érdemes Belgrád sokszínű lakosságáról beszélni, ugyanis az egyes nemzetiségek mahallákat, vagyis önálló központtal rendelkező városrészeket alkotva telepedtek le, meghatározva egy-egy városrész építészeti arculatát.¹⁰ A raguzaiak vagy latinok a nagy vár alatt, felül fedett utcában laktak, közel a Dunához. Itt állt a ferencesek kápolnája. A fontos kereskedelmi központ fókuszpontjában a bedesztén emelkedett, vagyis az ólomtetejű, fedett vásárlóépület.¹¹ A városban két bedesztén állt: az egyiket Mehmed pasa építtette, akiről később szó esik, a másikat Múza pasa, aki a XVII. században volt Buda válija.¹² A bedeszténnel szemben húzódott az asszonyok fedett tere, a hímezett, varrt kendők és női iparcikkek árusítóhelye.¹³ Belgrád területén nagyjából 800 zsidó lakott, akik a Temesvár felől vezető dunai átkelő mentén alkottak városnegyedeket. A zsidó lakosság pedig négyszegletes tér köré telepedett, ahol a kereskedelem és kézműipar mellett Ottendorff leírása alapján foglyok és más holmik árverése is zajlott.¹⁴ A görögök és örmények a város közepén laktak, központjában saját templomukkal, a cigányok utcája pedig a Száva mellett feküdt, az „új híd”, vagyis a fent említett kőhíd felé vezető úton.

10 Belgrád összesen 49 mahalléból állt. (Sudár, 55.) Ekrem Hakkı Ayverdi, Evlián alapuló leírása szerint 98000 lakosú a város, és a Duna mellett 3 Rum (görög), 3 szerb és bolgár, a Száva mellett 3 kipti (cigány), 1 örmény és 1 zsidó mahalle fekszik, ezen kívül 38 muszlim mahallét számolt, ezek: Asai Kale, Jukari Kale, Aga, Kazandzsilar, Csukur Csesme, Jeni Hân, Imâret, Zejhüddin Aga, Debbaghâne, Bajram Bej, Ejnehan Bej, Csuk Szalin, Mahkeme, Ibrahim Cselebi, Taslık, Csinili Hamam, Cselebi, Hadzsi Szadik, Csavus, Idrisz Bej, Bit Pazari, Ferhâd Pasa, Hacdzsi Nezir, Günes Aga, Hadzsi Szalih Aga, Namazgâh, Emirhân, At Pazari, Hadzsi Piri, Koski, Anbarlar, Orta Mezarlik, Tirbala, Hadzsi Halil, Abduldzebbâr, Fakih Hadzsi Ali, Ovadzsi, Dzsini Ali (Ayverdi, 9.)

11 A bedesztén több utcából álló, fedett piac, melynek minden utcájában mást árulnak, így külön területen gyűlt össze például a csizma és papucs a nyereg és lószerszám a fűszer a posztó vagy a selyemárusok tömege.

12 Cezar, Mustafa: Tipik yapıları ile osmanlı şehirciliğinde çarşı ve klasik dönem imar sistemi. [Az oszmán városépítészetben a piacok és a klasszikus időszak városépítészeti rendszere jellemző épületeivel] Mimar Sinan Üniversitesi, Yayın No: 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985.

13 Ottendorff, 69.

14 Ottendorff, 69.

7 Ottendorff, 68.

8 Ayverdi, Ekrem Hakkı: Avrupa'da Osmanlı Mimarisi. III., 3.: Jugoszlavia. [Oszmán építészet Európában. III., 3.: Jugoszlávia] İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1982. 8-9.

9 Nebojša Tower <<http://kulanebojsa.rs/>> [megtekintve: 2016. április 11.]. Köszönjük Dr. Vukoszavlyev Zoránnak, hogy felhívta figyelmünket az épületen végzett örökségvédelmi munkálatokra.

2. IMAHELYEK

A városban Ottendorff szerint 56 ólommal fedett, szőnyeggel borított nagy mecset és 20 kis mecset állt.¹⁵ A hadmérnök kiemeli Dorgud basa (Torgut pasa), Hallil efendi (Halil bég), Bajram bég, Imaim bég és Hadzsi Mehmet dzsámiját, az utóbbiról megjegyzi, hogy ez különösen szép mecset. Érdekes, hogy korábban Evlia sokkal nagyobb számot, összesen 217 imahelyet említett, míg Ekrem Hakki Ayverdi,¹⁶ kiemelkedő török építészettörténész 96-ot említett.¹⁷ Tény, hogy a város 1688-1690, majd 1717-1739 közt keresztény kézen volt, így ekkor számos imahely pusztulhatott el.¹⁸

Belgrád egyetlen ma is épségben látogatható dzsámija a Bajrakli, más néven Hüsejin Kethüda Dzsámi. (3-4. ábra)

Az imahely pontos építési ideje nem ismert, a források szerint építtetője Hüszsein kethüda volt.¹⁹ Az épület kőfalainak vastagsága 1,30 m. A Balkán és a hódoltság kori Magyarország területén található dzsámikra jellemző²⁰ módon négyzet alaprajzú, egyetlen kupolával fedett, előtérrel rendelkező imahely, egy minarettel. Az imahelyhez a város legmagasabb minaretje tartozott, a csúcsán lobogó zászlóról kapta „bayrakli”, vagyis zászlós nevét. A dzsámi többször is felújításra szorult, 1893-94 közt II. Abdülhamid Szultán és I. Sándor király támogatásával, majd miután kupolája és minaretje a második világháború során súlyos károkat szenvedett, később 1954-63 közt újból felújításra került.²¹ Azonban Ayverdi szerint a felújítás során számos hibát vétettek, többek közt a bejáratú ajtó szemöldökének félköríves kialakítását.²²

15 Ottendorff, 70.

16 Ayverdi szerint a városban 9 medresze (felsőfokú iskola), 10 mektep (alapfokú iskola), 17 tekke (derviskolostor), 3 imaret (szegénykonyha), 14 han (karavánszeráj), 11 hamam (gőzfürdő), 3 óratorony, 38 szebil (kút) és 10 türbe (sírépület) állt, melyből ma 1 dzsámi, 2 türbe, 1 csesme (kút) és 1 lakóház maradt.

17 Részletes megnevezés szerinti listát ad: Ayverdi, 10-18.

18 Sudár, 54.

19 „Vakf-ı cām-i şerif Hüseyin Kethüdâ el-mârûf cāmı-i şerîf-i Bayraklı der varoş-ı mahrûsa-i Belgrad” Araslı Altan: *Avrupa'da Türk izleri. [Török nyomok Európában]*, Tercüman Tesisleri, Istanbul 1986. 233.; Belgrád 1797-98 közti telekkönyvi jegyzékében is szerepel.

20 Gerő Győző: Az oszmán-török építészet Magyarországon (Dzsámik, türbék, fürdők). *Művészettörténeti Füzetek* 12. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 49.

21 Okıç, Tayyib: *Belgrad'daki Bayraklı Camii, [Belgrádi Bajraklı Dzsámi]* 10. Vakıflar Dergisi, Ankara, 1973. 394.; Ayverdi, 11.

22 Ayverdi, 11.

Az újonnan épített imahelyek mellett meg kell említeni a dzsámivá alakított keresztény templomokat. Az Alsóvárosban található Mária Mennybemenetele templomot 1521. augusztus 30-án alakíttatta dzsámivá Szulejmán Szultán, mely az oszmán korszak legjelentősebb imahelye volt. A templom értékes freskóit egyszerűen bevakoltatta, így azok épségben megmaradhattak. Habár a templom harangját megsemmisítették, a templomban található relikviákat, így a harang egy részét is a szultán Konstantinápolyba szállíttatta, így ezek ma is láthatók.²³ A 2004-ben publikált legújabb feltárások eredményeképp a déli falon látható mihráb fulke nyomai is előkerültek. A Szerb Nemzeti Könyvtárban található, Johan Baptista Gump által készített, a teljes város 1688. évi állapotát ábrázoló metszet alapján a Duna partján álló épület szerény megjelenésű, kupola nélküli imahely lehetett. Az Alsóváros a fent említett templomon kívül előkelő háznak és egy Szulejmán által építtetett karavánszerájnak, valamint egy mektebnek (alapfokú iskolának) is otthont adott. A lakóházak közül nyolc került elő, előkelőségüket a benne talált luxuscikkek: fajszo, kerámiák, réz edények és díszes ruhadarabok, valamint lófarkak jelzik.²⁴

3. ALAPÍTVÁNYI ÉPÜLETEGYÜTTESOK, FÜRDŐK ÉS SÍRÉPÍTMÉNYEK

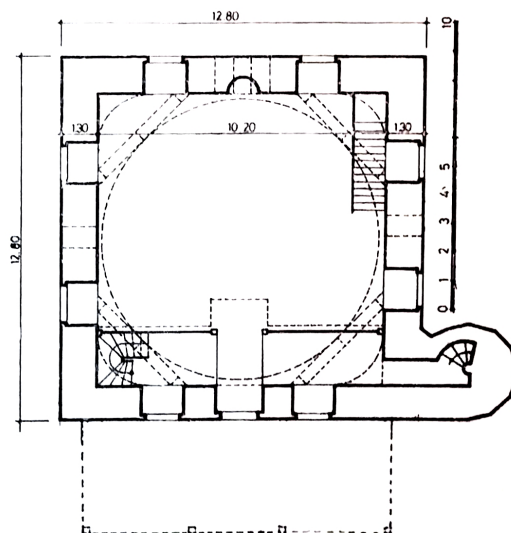
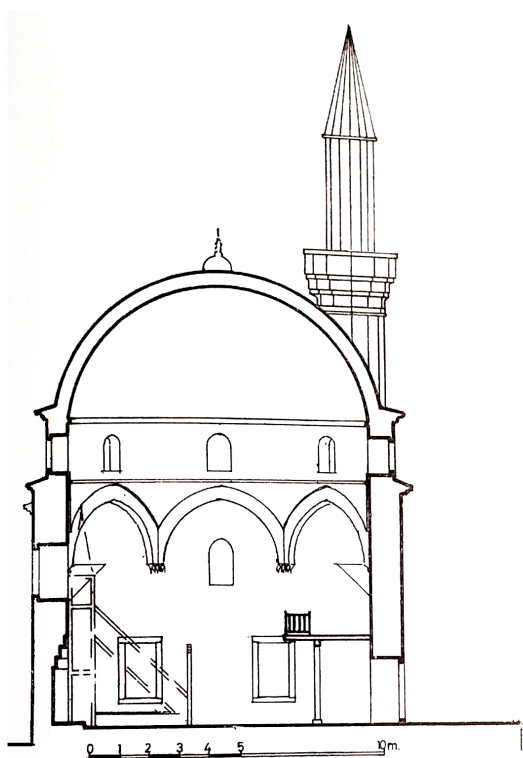
Belgrád építészetét alapvetően határozta meg a Jahjapaszáde család alapítványa. Az oszmán politikai életben fontos szerepük volt a birodalmi élet vezető családjainak, mely tőkéjét egy kiemelkedő és többnyire harctéren szerzett érdemei alapozták meg, majd az ott összegyűjtött pozíció és vagyon segítségével stratégiai alapítványt hozott létre, mely hosszútávon biztosította családjá jólétét és pozícióját, klánokat, törökül odzsakokat alapítva. A hódoltság egyik kiemelkedő családjá volt a Jahjapaszáde klán, melynek hatalmát Báli bég, a mohácsi csata kiemelkedő alakja alapozta meg. Jahjapaszáde Kücsük Báli budai pasaként, Mehmed és fia Arszlán szendrői bégeként tevékenykedett. Habár a család Budán is aktív építészeti tevékenységet folytatott (Mehmednek köszönhetünk számos budai fürdőt, Gül Baba türbóját és tekkéjét),

23 Popovic, Marko – Bikic, Vesna – Vasic, Miloje: Komplexsz srednovekovne mitropolije u Beogradu - The complex of the medieval Metropolitan Church in Belgrade. Mitropolit Isztrazsivana u Donem Gradu Beogradszke Tvrdave - Excavation of the Lower Town of the Belgrade Fortress. (Monographs 41.) Poszebna izdana, Beograd 2004. 248.

24 Popovic – Bikic – Vasic, 249.

03 Bajrakli (Hüsszein Kethüda) Dzsámi, Belgrád, 1912-ben és napjainkban

04 Bajrakli (Hüsszein Kethüda) Dzsámi, Belgrád, metszet és alaprajz

Kászim pasa pedig Pécsen építkezett, a család alapítványainak jelentős része délebbre, többek közt Belgrádban volt.²⁵ Így a család az ugyancsak jelentős Evrenos-oğlu, Malkocsólu és Mihálólu odzsakokkal együtt a legendás udzs-családok, vagyis határmenti családok tagjaként tevékenykedtek.²⁶ Mehmed pasa több alkalommal is szendrői szandzsákbég,²⁷ majd budai pasa²⁸ alapította az oszmán Belgrád egyik legnagyobb vakufját, vagyis alapítványát, amely alapvető hatással volt a városszerkezet fejlődésére. A vakuf 1688-ban befejezett épületegyüttese az „Imaret mahalle” nevű területen feküdt.²⁹ A komplexum mecsetből (Imaret dzsámi vagy Jahjapasa dzsámi), mektebből (alapfokú iskola), medreséből (felsőfokú iskola), imaretből (szegénykonyha), karavánszerájból állt, szebilt (nyilvános szökőkút) és cesmét (kút) is magába foglalt, valamint kiegészült Mehmed pasa türbéjével. A komplexum mellett tekke (derviskolostor), muszalla (szabadtéri imádkozóhely), üzletek és piactér állt.³⁰ A 17. században az komplexum az úgynevezett Csukur hán szállásépülettel egészült ki. Az alapítványhoz számos környező falu is tartozott,³¹ így a városközpontban fekvő üzletek és a han jövedelmével kiegészülve alapvetően járultak hozzá Belgrád gazdasági fejlődéséhez, az alapítvány éves bevétele ugyanis mintegy 119.491 akcsét tett ki.³² Egyéb jelentős vakuf volt Hasszán Pasa komplexuma, mely a Hasszán Pasa Dzsámiból, (az 1949-ben felújított) medreséből, mektebből, hanból és egy páros fürdőből, vagyis csifte hamamiból állt.³³

Ottendorff hét fürdőt számlált, leírása szerint ólommal fedve, szépen megépítve, ezek Hadzsi Mehemet, Bagen bég Sussisinda,³⁴ Schilli Hamanda, Ova Hamami,³⁵ Orta Hamami, Jensthamami, Zakkar Hamam és az Assai Sanda. A Vár alatti fürdő (Kale alti hamam) ma is áll - ez az alsóvárosban található épület, késői, XVIII. századi építésű. (5. ábra)

25 Sudár, 86.

26 Fotić, Aleksandar: Yahyapaşa-oğlu Mehmed Pasha's Evkaf in Belgrade. [Jahjapasaolu Mehmed Pasa Alapítványa Belgrádban]. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* Vol.54. (2001.) No.4. 439.

27 1527-1534, 1536-1543, 1548-1550

28 1543-1548

29 A mai Cara Dušana, Dubrovačka, Skender-begova és Knićaninova utcák által határolva.

30 Fotić, 437.

31 Mirijevo, Gornje Slance, Donje Slance, Višnjica

32 Fotić, 448.

33 Ayverdi, 11.

34 Ottendorff leírása helyesen: Bagem beg csarsuszunda = Bagem bég terén.

35 mezei fürdő

Helyén előzményként lőporraktár állt, mely a XVII. században felrobbant. Az épület előtérrel és egy kupolával fedett fürdőtérrel rendelkezik.

Az akkori város közepén hatalmas török temető fekszik, mely a nagy vár alatt kezdődött és városon kívül húzódott. A keresztényeknek külön temetőjük volt, mely a város D-i részén feküdt. A türbék közül kettő lényegeset kell megemlíteni: a XVI. században épült Ali Pasa türbe és a Kalemegdan területén található XVII. századi Sejh Mustafa türbe - mindegyikük hatszög alaprajzú sírbolt, Mekka felé néző egy bejáráttal. (6. ábra)

A másik sírépítmény, az Ali Pasa türbe négy méter átmérőjű kör köré írható, hatszögletű építmény, négy ablakkal és ugyancsak egyetlen, de ez esetben Mekka irányával ellentétesen néző bejáráttal. A bejáráttal szemben mihráb fülke található. (7. ábra) Ali Pasa szandukája³⁶ a bejáratra merőlegesen fekszik. Az épület eredeti kupolája elpusztult, ma helyreállítva látható.

Érdekes balkáni kapcsolatrendszer körvonalazódik a belgrádi mevlevi kolostor, vagyis tekke kapcsán. Az első isztambuli, egészen pontosan a galatai kolostor 1491-ben alapult, ezt követően a XVI. század során az egész Balkán területén terjeszkedési hullám indult, mely során Athénben, Szalonikiben, Filibe (Plovdiv), Üszküpi (Skopje) és Szarajboszná (Szarajevó) városaikban, a Balkán kapujaként Pecsujban (Pécsett), és rövid ideig Belgrádban is működött derviskolostor.³⁷

4. LAKÓÉPÜLETEK

Több évszázadot ugorva, a belgrádi oszmán építészet különleges és jellegzetes példái a lakóházak és kastélyok, melyek az anatóliai vernakuláris építészet jegyeit hordozzák magukon, európai köntösben, ugyanis a belgrádi 19. századi lakóházépítészetben az európai és az oszmán építészeti jegyek ötvözése figyelhető meg. A következőkben egy jellemzően típusos köznépi lakóházat, valamint egy hercegi és hercegnői palotát vizsgálunk. A balkáni oszmán

36 A szanduka fából, leggyakrabban diófából készült, koporsót formáló síremlék. A fej részén az elhunyt rangját jelölő fejdíszszel ellátva, szőnyeggel letakarva. Az elhunytat minden esetben a türbe padlósíkja alá, földbe, vagy sziklába vájt üregbe temetik. Általában a kibla irányra, vagyis Mekka irányára merőlegesen, ugyanis talpát nem fordíthatja Mekka felé. Arca azonban oldalra fordítva, a szent város irányába néz. A sír fölé, a türbe belső terébe, pontosan a holttest felé fektetik a szandukát, mely ezáltal ugyancsak Mekka irányára merőlegesen áll.

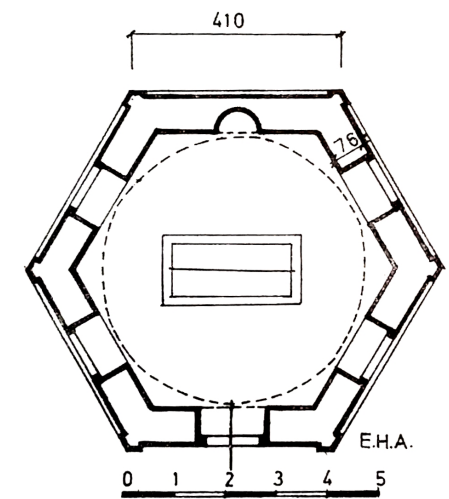
37 Sudár Balázs: *A Pécsi Jakováli Haszan Pasa-dzsámi. Műemlékek Nemzeti Gondnoksága*, Budapest 2010. 42.

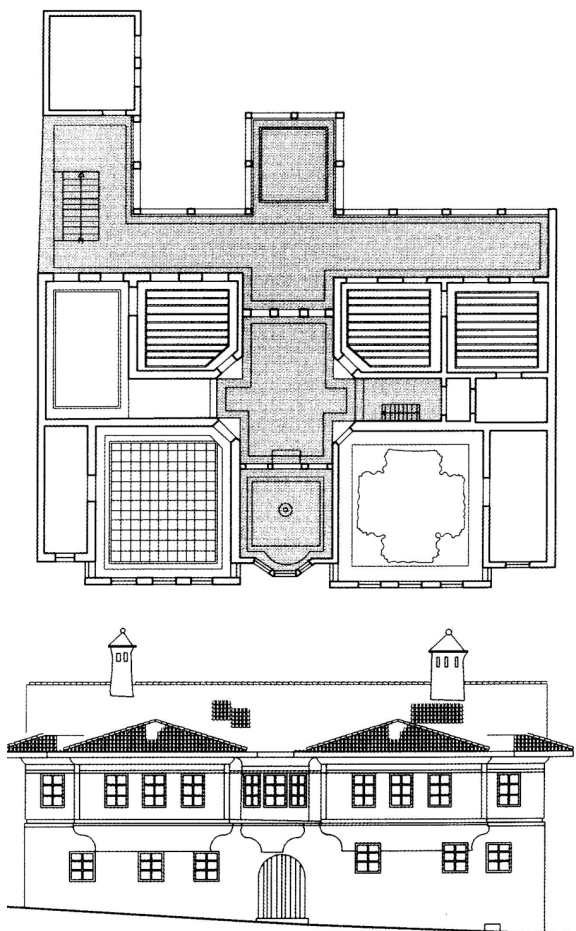
05 Kale alti hamam, XVIII. sz.

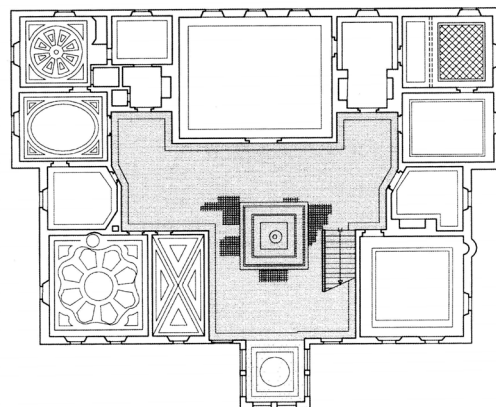
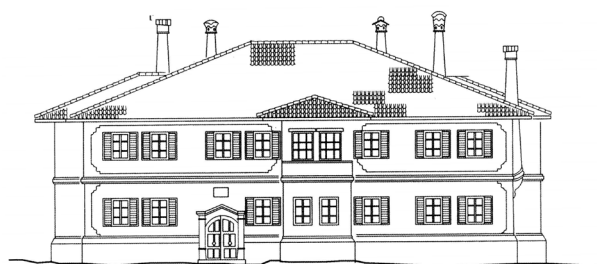
06 Şeyh Mustafa türbe

07 Ali Paşa Türbe, Belgrad.

08 Içkov-ház (Icscov evi), Belgrád

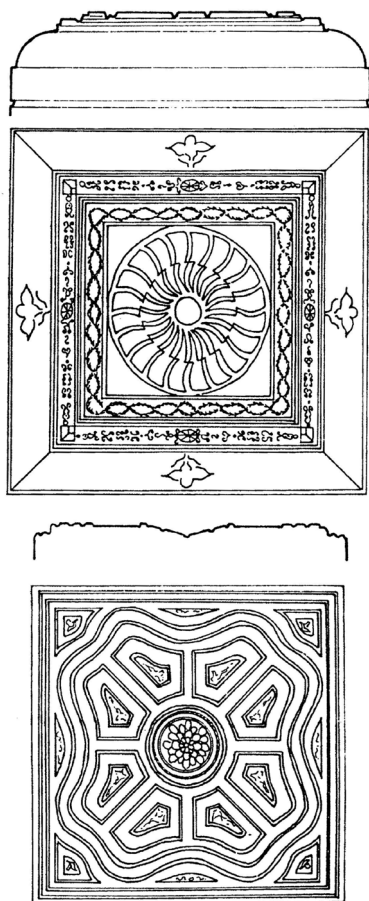
09 Miloš herceg kastélya (Prensz Milos konai), Topcsular Mahalléja, bejárati homlokzat, földszinti alaprajz

lakóházépítéset, így a Makedóniában, Boszniában és Szerbiában található emlékek közös jellemzője, hogy anatóliai rokonaikkal ellentétben szerkezetük kis mennyiségű fát tartalmaz, valamint míg alaprajzi szervezésükben az oszmán stílusjegyek figyelhetők meg, addig homlokzatformálásuk európai hatásról árulkodik.³⁸

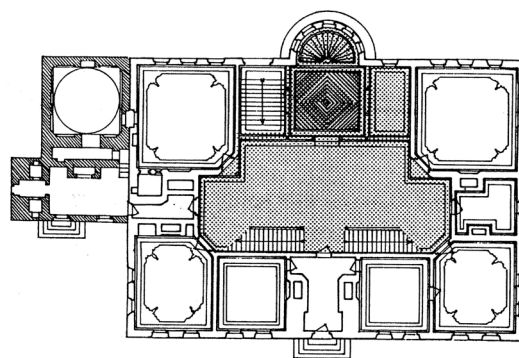
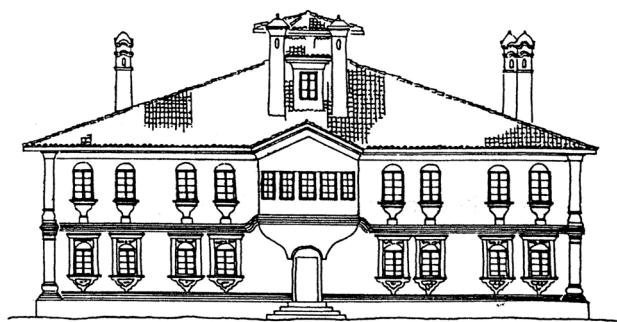
A belgrádi Içkov-ház (Icscov evi) a 19. század eleji balkáni-oszmán köznépi lakóházépítéset szép példája. (8. ábra) Térszervezésének alapképlete a

központi előtérre (szofa) szervezett szobák halmaza. Ebben az esetben a belső előteret egy külső előtér is kiegészíti, így jellemzője a nyilvános (szelámlík) és magán (háremlik) terekre való osztás. Míg a térszervezés tipikusan oszmán, addig a homlokzatalakítás már európai jegyeket visel magán: bár a félköríves záródású kaput még megtaláljuk kisebb hangsúllyal, és ívesen formált zárterkély is megjelenik a kapu felett, de a szélső, hangsúlyosabb zárterkélyek tömege már szögletes formálással jelenik meg, és az anatóliai oszmán lakóház-építészetre jellemző, hosszan előre ugró tetőkonzolok helyett arányában csökkentett kiüléssű párkányzatot láthatunk. A kontyolt tetőforma alacsony és annak alacsony hajlásszöge a Balkánon általánosan elterjedt arányrendszer szerint formált.

38 Akın, Nur: *Balkanlarda Osmanlı dönemi konutları. [Oszmán-kori lakóházak a Balkánon]* Literatür Yayıncılık, İstanbul 2001. 151.

10 Miloš herceg kastélya (Prensz Milos konai), Topcsular Mahalléja, részletek a mennyezetet borító kazettákból

11 Ljubnica hercegnő kastélya (Prenszesz Lubnica Konai), bejárati homlokzat és alaprajz

Miloš Obrenović (1780-1860) szerb herceg kastélya Belgrád Topcsular (Ágyúsok) mahalléjában található. (9. ábra) Akárcsak a korábbi köznépi lakóház esetében, itt is megfigyelhető, hogy míg az alaprajzi rendszer egyértelműen anatóliai oszmán előképeket követ, a homlokzatalakítás európaibb hatású.

Az épület tengelyében lévő hatalmas hall, a szobák elrendezése, a központi udvarban álló teferics elnevezésű kösk, vagyis pavilonépület, valamint az erkélyek a Boszporusz-menti oszmán faépítésű paloták, a jalik tervezési analógiáján alapul. A reprezentatív, díszesebb termek mennyezetét a 18-19. századi oszmán palotákat jellemző ornamentikával díszített fa kazetták borítják. (10. ábra)

Miloš Obrenović felesége, Ljubnica hercegnő palotája is hasonló építészeti tulajdonságokkal rendelkezik. Tömeg- és homlokzatkompozíciója szigorúan szimmetriatengelyre szervezett. (11-12. ábra) Az 1832-ben épült kastélyt a szerb Hadži-Nikola Živković tervezte. Az épület homlokzatán Miloš herceg kastélyánál is jobban érvényesítette az európai építészeti jegyeket: pilaszterrel keretezett, párkánnyal osztott bejárati homlokzatán a hangsúlyos középrizalit timpanonnal zárul, és míg a középrizaliton állított téglalap formájú, fából készült oszmán ablakokat látunk, addig a többi homlokzatmezőben szabályos ritmusú, klasszicista keretezésű ablakok a jellemzők. Hosszan kinyúló ereszről ebben az esetben sem beszélhetünk.

12 Ljubnica hercegnő kastélya (Prenszesz Lubnica Konai)

4. ÖSSZEFOGLALÁS

Belgrád oszmán építészeti emlékeit áttekintve elmondhatjuk, hogy a birodalmon belül kiemelt hadászati fontosságú és kereskedelmi központoszerepéből adódóan jelentős város egykor a Balkáni oszmán építészet egyik leggazdagabb épületállományával rendelkezett, mára azonban a számos háborús kár miatt ennek kevés nyomát látjuk. A ma is álló egy-egy önálló típust is reprezentáló emlék mellett a vár régészeti kutatásainak köszönhetően azonban egyre több részlet és forrás kerül felszínre. A szerény számú fennmaradt épületállomány mégis széles funkcionális palettát

tár elénk: újonnan épített és keresztény templomból átalakított dzsámira, fürdőre, türbére, valamint a 19. századból származó lakóházakra és kastélyokra egyaránt találhatunk példát. Közös jellemzőjük az építetők személyéből fakadó balkáni és magyarországi kapcsolatrendszer, mely az épületek kialakításán is megmutatkozik. Ennek legszembetűnőbb példáit a 19. századi kastélyok esetében figyelhetjük meg, ahol a térszervezés és részletképzés a középkor óta tradicionálisan használt anatóliai analógiákon alapul, a homlokzati kialakítás viszont a korszakot jellemző európai klasszicizmus elemeit hordozza.

BIBLIOGRÁFIA

Akın, Nur: *Balkanlarda Osmanlı dönemi konutları*. [Oszmán-kori lakóházak a Balkánon] Literatür Yayıncılık, İstanbul 2001.

Araslı Altan: *Avrupa'da Türk izleri*. [Török nyomok Európában], Tercüman Tesisleri, İstanbul 1986.

Ayverdi, Ekrem Hakki: *Avrupa'da Osmanlı Mimarisi. III., 3.: Yugoslavia*. [Oszmán építészet Európában. III., 3.: Jugoszlávia] İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1982.

Cezar, Mustafa: *Tipik yapılarıyla osmanlı şehirciliğinde çarşı ve klasik dönem imar sistemi*. [Az oszmán városépítészetben a piacok és a klasszikus időszak városépítészeti rendszere jellemző

- épületeivel], Mimar Sinan Üniversitesi, Yayın No: 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985.
- Çulpan, Cevdet: *Türk taş köprüleri*. [Török köhidak] Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara 1975.
- Fotić, Aleksandar: Yahyapaşa-oğlu Mehmed Pasha's Evkaf in Belgrade. [Jahjapasaolu Mehmed Pasa Alapítványa Belgrádban], *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* Vol.54. (2001) No.4. 437-452.
- Gerő Győző: *Az oszmán-török építészet Magyarországon (Dzsámik, türbék, fürdők). Művészettörténeti Füzetek 12.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki: Sırbistan'da Osmanlı mimarisi üzerine genel bir değerlendirme. [Az oszmán építészet általános értékelése Szerbiában]. *Turkish Studies* Vol.9. (2014) No.10. 657-666.
- Karácson Imre (ford., jegyz.): *Evliya Cselebi török világutazó magyarországi utazásai: 1660-1664.* MTA, Budapest 1904.
- Popovic, Marko – Bikic, Vesna – Vasic, Miloje: *Kompleks srednovekovne mitropolije u Beogradu - The complex of the medieval Mitropolitan Church in Belgrade. Isztrazsivana u Donem Gradu Beogradszke Tvrdave - Excavation of the Lower Town of the Belgrade Fortress.* (Monographs 41.) Poszebna izdana, Beograd 2004.
- Okiç, Tayyib: Belgrad'daki Bayraklı Camii. [A belgrádi Bajrakli Dzsámi]. *Vakıflar Dergisi* 10., Ankara, 1973. 385-401.
- Ottendorff Henrik: *Budáról Belgrádba 1663-ban - Ottendorff Henrik képes útleírása / szövegét kiadta, magyarrá fordította és bevezetéssel ellátta: Hermann Egyed.* Tolna Vármegye közönsége, Pécs 1943.
- Sudár Balázs: *A Pécsi Jakováli Haszan Pasa-dzsámi.* Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, Budapest 2010.
- Sudár Balázs: *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest 2014.
- Nebojša Tower <<http://kulanebojsa.rs/>> [megtekintve: 2016. április 11.]

ÁBRÁK FORRÁSA

01 Ottendorff 1943., 69.	06 http://aylakilsu.blogspot.hu/2006/09/belgrad-2-gn.html
02 Ayverdi, 1982. 26.	07 Ayverdi, 1982. 23.
03 http://www.yesilstil.com/uzaklardan-gelen-ezan-sesleri-4/
és http://www.resimbul.com/cami/yougoslavyya-bayrakli-camii.xhtml	08 Akın, 2001. 147.
04 Ayverdi, 1982. 12-13.	09 Akın, 2001. 148.
05 http://www.leisureguide.info/portal/categories/22/1/1/company/634578	10 Akın, 2001. 149.
	11 Akın, 2001. 150.
	12 BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék rajztára, Katalógusszám: 800614.

KOVÁCS MÁTÉ GERGŐ

Okleveles építészmérnök, bölcsészhallgató, doktorandusz a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszéken. Kutatási területe: az európai és az oszmán-török építészet kapcsolata. Témavezetője: Dr. Rabb Péter, egyetemi adjunktus.
E-mail: kovacsng@eik.bme.hu

RABB PÉTER PHD

Építész, egyetemi adjunktus a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszéken. MTA köztestületi tag. Kutatási területe: középkori városi védművek, korai oszmán építészet, magyarországi oszmán építészet.
E-mail: rabb@eptort.bme.hu